

ПРИРЕЧЕНІСТЬ

Інші книжки Ніла Фергюсона українською

Цивілізація

Як Захід став успішним

Еволюція грошей

Фінансова історія світу

Площі та вежі

Соціальні зв'язки від масонів до фейсбуку

Імперія

Як Британія вплинула на сучасний світ

Глобальний занепад

Як помирають інститути та економіки

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

НІЛ ФЕРГ'ЮСОН

ПРИРЕЧЕНІСТЬ

**ПОЛІТИКА
І КАТАСТРОФИ**

*Переклала з англійської
Катерина Дуса*

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2022

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

УДК 316.4/.6
Ф 43

Фергюсон Ніл

Ф 43 Приреченість: політика і катастрофи / пер. з англ. Катерина Диса. — К. : Наш Формат, 2022. — 496 с. : іл.
ISBN 978-617-7973-85-9 (паперове видання)
ISBN 978-617-7973-86-6 (електронне видання)

Коли в січні 2020 року Фергюсон написав про загрозу глобальної пандемії ковіду, до нього поставилися як до дивака. І тільки згодом світ оцінив усі масштаби лиха. Як автору вдалося зреагувати на те, чим злегковажили уряди найрозвиненіших країн? Хто такі «сірі носороги», «чорні лебеді», «царі драконів», «метелики Лоренца»? Як пандемія запускає ефект доміно і завдає шкоди не тільки здоров'ю, а й економіці, туризму і міжнародним відносинам? Чому хибно розділяти катастрофи на природні й антропогенні?

У цій книжці Фергюсон розглядає не тільки пандемію ковіду, а дивиться на катастрофи в контексті людської історії: від Везувію до вулкана Лакі, від китайської пожежі 1938 року до американської пневмонії 1957-го, від епідемії віспи до нашого часу. А ще розповідає, як ці катастрофи заставали зненацька та як на них реагували люди, правителі, уряди.

УДК 316.4/.6

Книжка вийшла за підтримки
ГО «Реформація»

додолучитися

Перекладено за виданням: Niall Ferguson. *Doom: The Politics of Catastrophe* (NY, Penguin Press, 2021, ISBN 978-0-241-48844-7).

ISBN 978-617-7973-85-9 (паперове видання)
ISBN 978-617-7973-86-6 (електронне видання)

Усі права застережено. All rights reserved
© 2021, Niall Ferguson
© Катерина Диса, пер. з англ., 2022
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2022

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

ЗМІСТ

<i>Список ілюстрацій</i>	9
<i>Вступ</i>	11
1 СЕНС СМЕРТІ	28
2 ЦИКЛИ Й ТРАГЕДІЇ	51
3 «СІРІ НОСОРОГИ», «ЧОРНІ ЛЕБЕДИ» Й «ЦАРІ ДРАКОНІВ»	77
4 МЕРЕЖЕВИЙ СВІТ	112
5 НАУКОВА ОМАНА	147
6 ПСИХОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НЕКОМПЕТЕНТНОСТІ	182
7 ВІД ГРИПУ В СТИЛІ БУГІ-ВУГІ ДО ЕБОЛИ В МІСТІ	220
8 ФРАКТАЛЬНА ГЕОМЕТРІЯ КАТАСТРОФ	259
9 ПОШЕСТЬ	293
10 ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ПОШЕСТІ	330
11 ПРОБЛЕМА ТРЬОХ ТІЛ	357
<i>Висновки. МАЙБУТНІ ПОТЯСІННЯ</i>	391
<i>Подяки</i>	410
<i>Примітки</i>	412

Вступ

Ти щасливіша за людину,
Бо знаєш тільки цю годину.
А я в минуле погляд кину —
І знов журюсь.
Про завтрашню ж непевну днину
Й гадать боюсь.

*Роберт Бернс, «До миші»**

Сповідь суперпоширювача

Здається, у нас ще ніколи в житті не було такої непевності в майбутньому (і більшого невігластва щодо минулого). На початку 2020 року мало хто зрозумів важливість новин з Вуханя про новий коронавірус. Коли 26 січня 2020 року¹ я вперше публічно заговорив і написав, що ймовірність глобальної пандемії дедалі більше зростає, до мене поставилися як до ексцентрика (принаймні більшість делегатів Всесвітнього економічного форуму в Давосі, які, здавалося, не звертали на цю небезпеку уваги). Загально визнаною істиною (від Fox News до Washington Post) у той час було те, що коронавірус становить для американців меншу загрозу, ніж звичайна зимова хвиля грипу. 2 лютого я написав: «Нині нам, у країні з одним із найчисленніших населень світу, доводиться мати справу з епідемією, яка має високі шанси стати глобальною... Виклик у тому... щоб опиратися дивному фаталізму, який змушує більшість із нас не скасовувати планів на мандрівки й не носити незручних масок, навіть якщо небезпечний вірус шириться в геометричній прогресії»². Озираючись назад, я читаю ці рядки як приховану сповідь.

* Переклад Василя Мисика. — Прим. пер.

У січні й лютому я подорожував як навіжений, як і більшість часу з попередніх двадцяти років. У січні я літав із Лондона до Далласа, з Далласа до Сан-Франциско, а звідти до Гонконгу (8 січня), Тайбея (10 січня), Сингапура (13 січня), Цюриха (19 січня), назад до Сан-Франциско (24 січня), а тоді до Форт-Лодердейла (27 січня). Раз чи два я надівав маску, але за годину вирішував, що це нестерпно, і знімав її. Упродовж лютого я подорожував десь так само часто, хоча й не так далеко: до Нью-Йорка, Сан-Веллі, Бозмена, Вашингтона та Ліфорд-Кей. Вам може бути цікаво, що це за таке життя. Раніше я жартував, що нескінченний вир лекцій перетворив мене на «міжнародного історика». Лише згодом я зрозумів, що міг бути одним із тих «суперпоширювачів», які через свій гіперактивний розклад подорожей поширювали вірус з Азії в інші країни світу.

У першій половині 2020 року моя щотижнева колонка в газеті стала своєрідним «чумним щоденником», хоча я ніколи не згадував у ній про те, що хворів більшу частину лютого — мав нестерпний кашель, якого ніяк не міг позбутися. (Щоб завершити лекції, доводилося покладатися на шотландське віскі.) 29 лютого я писав: «Піклуйтеся про дідусів і бабусь, смертність серед людей, яким за вісімдесят, сягає понад 14 %, тоді як для молодших за сорок показник близький до 0». Я не згадав менш обнадійливих даних про людей за п'ятдесят з астмою. А також не розповідав про те, що двічі відвідував лікаря, щоб той сповістив мене (як тоді було нормою майже всюди в США), що тестів на COVID-19 немає. Я знав тільки те, що ситуація була вельми серйозна, й не лише для мене та моєї родини:

Ті, хто безтурботно кажуть: «Це не гірше за застуду»... неправильно розуміють ситуацію...

Хворобу оточує непевність, тому що її важко виявити на початкових етапах, коли багато носіїв уже заразні, але безсимптомні. Ми точно не знаємо, у скількох людей ця хвороба, а тому нам також не відоме репродуктивне число та рівень смертності. Вакцини, як і ліків, немає³.

В іншій статті, опублікованій 8 березня у Wall Street Journal, я писав: «Якщо в США виявиться пропорційно стільки само випадків захворювання, як і в Південній Кореї, то невдовзі буде близько 46 000 заражень і понад 300 смертей щодня (або ж 1200 смертей, якщо рівень

смертності в США виявиться таким само високим, як в Італії)»⁴. На той час загальна підтверджена кількість заражень у США сягнула лише 541 випадку, кількість смертей — 22. Ми перетнули показник у 46 000 заражень 24 березня, а 1200 смертей було 25 березня — всього два тижні по тому⁵. 15 березня я зазначав: «Учора аеропорт Джона Кеннеді був переповнений людьми, які робили те, що робили всі люди під час чуми з незапам'ятних часів, — тікали з великого міста (й поширювали вірус)... Ми сягнули фази паніки під час пандемії»⁶. Того самого дня я сам із дружиною і двома наймолодшими дітьми полетів із Каліфорнії до Монтани. Там і залишаюся дотепер.

У першій половині 2020 року я мало про що ще писав і думав. Звідки таке серйозне занепокоєння? Річ у тім, що хоча моя основна спеціалізація — фінансова історія, я дуже цікавився роллю хвороб в історії, ще відколи студентом магістерської програми вивчав епідемію холери в Гамбурзі 1892 року — це було понад тридцять років тому. Надзвичайно докладне дослідження цього епізоду, яке здійснив Річард Еванс, допомогло мені зрозуміти, що смертність, спричинена смертоносним патогеном, почасти відображає соціальний і політичний порядок, якому вона загрожує. Еванс стверджував, що людей у Гамбурзі вбивала не лише бактерія *Vibrio cholerae*, а й класова структура, тому що вкорінена влада власників нерухомості в місті виявилася непереборною завадою для вдосконалення застарілих систем водопостачання й каналізації Гамбурга. Рівень смертності серед бідних був у 13 разів вищий за відповідний рівень серед заможних⁷. Коли кілька років по тому я проводив дослідження для книжки «Жаль через війну» (*The Pity of War*), мене вразила статистика, з якої випливало, що німецька армія в 1918 році зазнала поразки почасти через сплеск захворюваності, можливо, внаслідок пандемії іспанки⁸. У «Світовій війні» (*The War of the World*) я глибше занурився в історію пандемії 1918–1919 років і показав, що Перша світова війна завершилася двома пандеміями-близнюками — не лише грипу, а й ідеологічною заразою більшовизму⁹.

Робота над дослідженням імперій у 2000-х роках також передбачала екскурс в історію інфекційних хвороб. Жодна розповідь про європейське освоєння Нового світу не може оминати роль, яку хвороба відіграла в «проріджуванні індіанського населення, щоб звільнити простір для англійців», як цинічно висловився Джон Арчдейл,

губернатор Кароліни в 1690-х роках. (Другий розділ моєї книжки «Імперія» називався «Біла чума».) Мене також приголомшила жахлива кількість смертей від тропічних хвороб серед британських солдатів, які служили далеко від дому: шанси вижити під час служби в Сьєрра-Леоне були жалюгідно низькі — помирав кожен другий¹⁰. У «Цивілізації» цілий розділ присвячено ролі сучасної медицини в розширенні західних володінь та влади; у ньому показано, як колоніальні режими значно вдосконалили наші знання про інфекційні хвороби й здатність їх контролювати, не приховуючи жорстоких методів, до яких часто вдавалися¹¹. У «Глобальному занепаді» я чітко попереджав про нашу дедалі більшу вразливість перед «частими мутаціями вірусів, як-от грипу»¹², а книжка «Площі та вежі» була, по суті, історією світу, яка виходила з ідеї, що **«мережеві структури так само важливі**, як і віруси, коли йдеться про визначення швидкості та масштабів зараження»¹³.

Коли я це пишу (на початку вересня 2020 року), до завершення пандемії COVID-19 ще дуже далеко. Уже було підтверджено майже 26 млн випадків заражень, що становить невелику частку від загальної кількості інфікованих вірусом SARS-CoV-2, якщо судити за даними серопревалентності* у всьому світі¹⁴. Кількість смертельних випадків наближається до 900 000. Безперечно, це занижені цифри, оскільки статистичним даним з деяких великих країн (зокрема з Ірану й Росії) не можна довіряти. І загальна кількість померлих продовжує зростати в усьому світі зі швидкістю понад 6% на тиждень (уже не кажучи про людей, здоров'я яких зазнало непоправної шкоди — їхньої кількості ще ніхто не підраховував). Дедалі ймовірнішим видається те, що британський королівський астроном лорд Ріс виграє своє парі з гарвардським психологом Стівеном Пінкером на те, що «біотерор чи біопомилка спричинить мільйон смертей за одну подію, яка триватиме шість місяців і почнеться не пізніше за 31 грудня 2020 року»¹⁵. Деякі епідеміологи стверджували, що без радикальних заходів із соціального дистанціювання та економічного локдауну загальна кількість смертей могла б сягнути 30–40 млн¹⁶.

* Серопревалентність — кількість людей у популяції, які виявляють позитивний результат на певне захворювання на основі дослідження серологічних зразків (сироватки крові). — Прим. ред.

Завдяки запровадженим на державному рівні обмеженням і змінам соціальної поведінки, ця кількість, безперечно, не буде такою великою. Однак саме через це «нефармацевтичне втручання» світова економіка зазнала значно більшого потрясіння, ніж від фінансової кризи 2008–2009 років (потенційно воно може бути настільки само серйозним, як і потрясіння від Великої депресії).

Навіщо писати історію тепер, коли вона ще триває? Річ у тому, що йдеться не про історію бентежної постмодерної пошесті, хоча у двох останніх розділах (9 і 10) і запропоновано попередній нарис такої історії. Це загальна історія катастроф — не лише пандемій, а й усіх лих, від геологічних (землетрусів) до геополітичних (війн), від біологічних (пандемій) до технологічних (аварій на АЕС). Падіння астероїдів, виверження вулканів, події пов'язані з екстремальними погодними умовами, голод, катастрофічні нещасні випадки, депресії, революції, війни та геноцид — тут зібране все життя (і багато смертей). А інакше як іще нам побачити катастрофи (будь-які) з відповідної перспективи?

Вабливість загибелі

Вихідна теза цієї книжки — це те, що ми не можемо досліджувати історію катастроф, хоч природних, хоч антропогенних (хоча, як ми побачимо, ця дихотомія дещо помилкова), окремо від економічної, соціальної, культурної та політичної історії. Лиха зрідка бувають суто екзогенними подіями, за винятком падінь великих метеоритів, що востаннє трапилося 66 млн років тому, або вторгнень прибульців, чого ще ніколи не було. Навіть катастрофічні землетруси катастрофічні лише залежно від масштабів урбанізації вздовж лінії розлому (або берегової лінії, якщо йдеться про цунамі). Пандемія складається з нового патогену і соціальних мереж, які він атакує. Ми не зрозуміємо масштабів зараження, якщо вивчатимемо тільки сам вірус, тому що вірус інфікує лише стільки людей, скільки дозволяють соціальні мережі¹⁷. Водночас катастрофа «оголює» суспільства й держави, які вона вражає. Це момент істини, відкриття, коли одні виявляються крихкими, інші стійкими, а ще деякі «антикрихкими» — здатними не лише пережити катастрофу, а й зміцніти завдяки їй¹⁸. Лиха мають глибокі економічні, культурні та політичні наслідки, багато з них суперечать логіці.

Усі суспільства живуть в умовах непевності. Навіть найдавніші цивілізації, що залишили по собі якісь джерела, добре розуміли вразливість *Homo sapiens*. Відколи люди почали фіксувати свої думки в мистецтві та літературі, величезний вплив на них справляла ймовірність вимирання або «кінця часів». Як пояснено в розділі 1, перспектива апокаліпсису (себто останнього, видовищного Страшного суду) була центральною для християнської теології, ще відколи її проповідував сам Ісус. Магомет додав до ісламського вчення ефектні попередження, описані в Одкровенні Йоана Богослова. Подібне бачення руйнувань знаходимо навіть у більш циклічних релігіях індуїзму та буддизму (і в давній скандинавській міфології). Насправді в деяких світських ідеологіях, зокрема в марксизмі, світського апокаліпсису, під час якого капіталізм буде повалений через внутрішні суперечності, треба чекати так само віддано, як євангелісти чекають на «вознесіння». Є дещо знайоме в палкості, з якою найрадикальніші пророки катастрофічних кліматичних змін вимагають радикальної економічної відплати, щоб відвернути кінець світу.

Уперше я почув слово «doom»* (приреченість) ще коли був дитиною і жив у Східній Африці, де так називався популярний інсектицидний спрей, який сьогодні подекуди використовують для релігійних цілей¹⁹. Це слово походить від давньоанглійського *dóm*, давньосаксонського *dóm* і давньоскандинавського *dómr*, яке означало офіційний присуд або вирок, зазвичай несприятливий. Річард III каже: «All unavoided is the doom of destiny» (Немилосердна доля їх згубила**). Макбет питає: «What, will the line stretch out to' the crack of doom?» (Лиш Судний день ланцюг їх перерве?). Звісно, ми страшилося приреченості. Та водночас ми зачаровані нею — тому існує так багато літератури про «останні дні людства» (так іронічно назвав Першу світову війну великий драматург-сатирик Карл Краус). Наукова фантастика й художні фільми незліченну кількість разів змальовували нашу загибель як біологічного виду: смертоносна пандемія — це лише один із багатьох способів знищити людство, вигаданий заради розваги мас. Цікаво, що під час першого етапу локдауну через COVID-19 одним із фільмів, які найчастіше перегля-

* В оригіналі книжка називається «Doom». — Прим. пер.

** Тут і нижче — переклад Олександра Грязнова. — Прим. пер.

дали на платформі Netflix у США, була стрічка Стівена Содерберга «Зараження» 2011 року про (значно гіршу) пандемію²⁰. Я і сам з приголомшливим захопленням передивився драму виробництва ВВС 1975 року «Вижили» і прочитав трилогію Маргарет Етвуд «МеддАддам». Приреченість вабить.

Однак боятися нам треба не кінця світу (який повсякчас розчаровує міленіалістів*, тому що не відбувається за розкладом), а великих катастроф, які більшість із нас переживе. Ці катастрофи можуть набувати різних форм і дуже відрізнятися за масштабами. І навіть якщо їх передбачили, вони все одно спричиняють неймовірне сум'яття. Література зрідка змальовує приголомшливу, але нікчемну реальність катастрофи. Винятком може бути надзвичайно цинічне зображення німецького вторгнення у Францію в 1914 році в романі «Подорож на край ночі» Луї-Фердинана Селіна (*Voyage au bout de la nuit*, 1932). Селін зазначає: «Коли у вас немає уяви, смерть — це дрібниця. Коли у вас є уява, смерть — це вже занадто»²¹. Мало кому з авторів вдавалося краще передати хаос великого лиха, а також неприхований жах і дезорієнтацію на досвіді окремих осіб. Франція на початковому етапі Першої світової війни зазнала неймовірних утрат. Однак цинічне, травматичне зображення життя низів французького суспільства від Французької Екваторіальної Африки й до паризьких околиць у романі Селіна, здається, стало провісником ще більшого лиха, яке чекало попереду — в 1940 році.

«Дивна поразка» — так історик Марк Блок назвав свою оповідь про капітуляцію Франції влітку 1940 року²². В історії було багато таких дивних поразок — катастроф, які було неважко передбачити та які, однак, прискорювали крах. Багато в чому американський і британський досвід, пов'язаний з COVID-19, став (кожен по-своєму) дивною поразкою, яку можна зрозуміти лише як величезну неспроможність влади як слід підготуватися до катастрофи, яку вони завжди вважали ймовірною. Легко звинувачувати в цьому провалі лише самовдоволених популістів. Якщо порівнювати країни за рівнем смертності, то в Бельгії справи були не кращі, якщо не гірші. Однак прем'єр-міністеркою країни є лібералка Софі Вільмес.

* Міленіалісти — прихильники ідеї міленіалізму, згідно з яким панування Бога на Землі триватиме тисячу років, після чого відбудеться Друге пришествя Христа. — *Прим. пер.*

Чому деякі суспільства й держави відповідають на катастрофи значно краще за інші? Чому деякі з них розпадаються, більшість вистаює, а окремі виходять з катастрофи навіть сильнішими? Чому політика іноді спричиняє лиха? Це головні питання, які я ставлю в цій книжці. Відповіді на них аж ніяк не очевидні.

Непевність катастрофи

Наскільки менш бентежним було б життя, якби всі катастрофи можна було передбачити! Автори століттями намагалися витягнути передбачення з історичних свідчень, звертаючись до різних циклічних теорій — релігійних, демографічних, поколінневих і фінансових. У розділі 2 я розгляну їх і спробую відповісти на питання, чи вони справді допомагають нам передбачити наступну катастрофу і, якщо не уникнути, то принаймні полегшити її перебіг. Відповідь — не дуже. Проблема в тому, що ті, хто вірять у ці теорії або в будь-яку іншу форму здатності розуміти суть речей, яких не розуміє загал, повсякчас опиняються в становищі Кассандри. Вони бачать майбутнє або вважають, що бачать, але не можуть переконати людей навколо. Тому багато катастроф стають справжніми трагедіями в класичному значенні цього слова. Пророк, що віщує загибель, не може переконати скептичний натовп. Царя неможливо врятувати від його заклятого ворога.

Але є причини, чому кассандри не вміють переконувати — через нездатність додати точності своїм передбаченням. Коли саме почнеться лихо? Зазвичай вони не знають. Деякі лиха — це справді «передбачувані несподіванки», як «сірі носороги», яких ми можемо побачити вже тоді, коли вони несуться на нас²³. Однак іноді, у момент, коли вони мають завдати удару, ці «сірі носороги» перетворюються на «чорних лебедів» — події, які нібито спантеличують і які «ніхто не міг передбачити». Почасти це відбувається тому, що багато подій — «чорних лебедів» (пандемій, війн і фінансових криз) — підпорядковуються степеневому закону, а не нормальному розподілу імовірностей, який наш мозок сприймає набагато легше. Не існує середньостатистичної пандемії чи землетрусу, їх може бути лише кілька дуже істотних чи велика кількість доволі дрібних, і немає точного способу передбачити, коли станеться масштабна катастро-

фа²⁴. У звичайні часи ми з родиною живемо недалеко від розлому Сан-Андреас. Ми знаємо, що будь-якої миті може трапитися «велика катастрофа», але ніхто не може спрогнозувати, наскільки велика й коли саме. Те саме можна сказати і про антропогенні лиха, як-от війни та революції (які частіше все ж таки виливаються в катастрофи), а також фінансові кризи — економічні лиха, рівень смертності від яких нижчий, але вони зазвичай мають доволі руйнівні наслідки. Як показує розділ 3, визначальною рисою історії є те, що існує значно більше «чорних лебедів» (уже не кажучи про «царів драконів» — себто настільки масштабних подій, які не вкладаються навіть у межі степеневого розподілу²⁵), ніж ми можемо очікувати від світу з нормальним розподілом. Такі події потрапляють у сферу непевності, а не обчислюваного ризику. Ба більше, світ, який ми розбудували, з часом ставав дедалі складнішою системою, схильною до всіх можливих різновидів стохастичної поведінки, нелінійних зв'язків та розподілу «жирних хвостів». Лихо на кшталт пандемії — це не поодинока, відірвана від інших подія. Вона неминуче призводить до інших лих — економічних, соціальних і політичних. Можуть траплятися і часто трапляються каскади нещастя, або ефект доміно. Що більш мережевим стає світ, то більше ми бачимо таких прикладів (розділ 4).

На жаль, наш мозок еволюціонував не так, щоб допомогти нам розуміти чи терпіти світ «чорних лебедів», «царів драконів», складності та хаосу. Було б чудово, якби науковий поступ звільнив нас принаймні від деяких ірраціональних способів мислення, характерних для античного та середньовічного світу («Ми згрішили. Це кара Божа»). Але навіть коли релігійні вірування занепали, інші форми магічного мислення зміцнили свої позиції. «Ця катастрофа викрила змову» — стає звичною відповіддю на будь-яку несприятливу подію. А ще ж є ледь відчутне поклоніння перед «наукою», яке за ближчого розгляду виявляється новою формою забобонів. «У нас є модель; ми розуміємо цей ризик» — фраза, яку не один раз промовляли напередодні нещодавніх лих так, ніби абияк виконана комп'ютерна симуляція з вигаданими змінними — це і є наука. Слідом за впливовим дослідженням «Релігія і занепад магії» (Religion and the Decline of Magic) оксфордського історика Кіта Томаса, розділ 5 натякає на те, що нам треба підготуватися до того, що невдовзі буде написане дослідження «Наука і відродження магії»²⁶.

Розібратися з катастрофами ще важче через те, що в наших політичних системах на керівні посади дедалі частіше просувають людей, які, здається, абсолютно не сприймають ті виклики, про які йшлося в попередніх абзацах: це радше прогнозисти для загалу, а не суперпрогнозисти. Психологія військової некомпетентності стала предметом одного чудового дослідження²⁷. Про психологію політичної некомпетентності, яку розглянуто в розділі 6, загалом написано значно менше. Ми знаємо, що політики рідко прагнуть почути експертну думку, якщо це не пов'язано з якимись прихованими мотивами²⁸. Нам також відомо, що незручну експертну думку дуже легко відсунути на другий план. Але чи можемо ми визначити загальні форми політичної некомпетентності, яка створює передумови до катастроф та нівеляції їхніх наслідків? На думку спадає п'ять категорій:

1. Нездатність засвоїти уроки історії.
2. Відсутність уяви.
3. Тенденція готуватися до минулої війни або кризи.
4. Недооцінювання небезпеки.
5. Прокрастинація або очікування певності, яка ніколи не настане.

«Проблема припущення», яку сформулював Генрі Кіссінджер у контексті стратегії щодо атомної зброї, передає асиметричність ухвалення рішень за умови непевності, особливо в демократичних країнах:

Кожен політичний лідер може вибирати між позицією, яка потребує менше зусиль, і тією, для якої необхідні більші зусилля. Якщо він обирає позицію, яка потребує менших зусиль, з часом може виявитися, що він помилявся, і тоді йому доведеться дорого за це заплатити. Якщо він діє на підставі припущень, то ніколи не зможе довести, що його зусилля були потрібні, але він може позбавити себе багатьох прикрийостей у майбутньому... Якщо він починає діяти дуже рано, то може не дізнатися, чи в цьому була необхідність. Якщо ж він чекає, то йому може або поталанити, або ні. Це жахлива дилема²⁹.

Лідерів нечасто винагороджують за те, що вони зробили, щоб запобігти катастрофам (тому що лихо, яке не відбулося, рідко викликає

радість і вдячність), натомість частіше їх звинувачують за незручності, спричинені профілактичними засобами, які вони рекомендують. Частину розділу 7 присвячено контрасту між сучасними лідерами й президентством Двайта Ейзенгавера.

Однак не всі провали пов'язані лише з лідерами. Часто відповідальні за провал перебувають на значно нижчій сходинці організації ієрархії. Як довів фізик Річард Фейнман після аварії космічного шатла «Челенджер» у січні 1986 року, фатальний провал відбувся не через нетерплячку Білого дому, де хотіли, щоб успішний запуск збігся з виступом президента, а через те, що бюрократи НАСА середньої ланки наполягали на тому, що ризики катастрофічної невдачі, які їхні інженери оцінювали як 1 до 100, насправді становили 1 до 100 000³⁰. Саме це, як і грубі помилки нагорі, виявляється характерною рисою багатьох сучасних катастроф. Як сказав конгресмен-республіканець Том Дейвіс після урагану Катріна, існує «широкий вододіл між розробкою курсу та його впровадженням»³¹. Такий розрив можна знайти в катастрофах різних масштабів — від затонулого корабля до розвалені імперії, — що вказує на існування «фрактальної геометрії катастроф» (розділ 8).

Поведінка звичайних людей (хоч у децентралізованих мережах, хоч у натовпах без очільника) у разі катастрофи може важити навіть більше за рішення лідерів або видані урядом накази. Що ж змушує деяких людей раціонально адаптуватися до нової загрози, інших — діяти пасивно, як спостерігачів, а когось — вдаватися до заперечення чи бунту? І чому природні лиха можуть спричинити політичну катастрофу, коли обурений народ організується в революційний натовп? Що змушує натовп переходити від розсудливості до безумства? Я припускаю, що відповідь треба шукати в зміні структури публічної сфери. Тому що лише меншість людей напряму переживає лихо. Решта чує про це через різні комунікаційні мережі. Як з'ясував Даніель Дефо, досліджуючи лондонську чуму 1665 року, навіть у XVII столітті щойно народжена «народна преса» вже вмiла посяти збентеженість серед людей. Поява інтернету значно розширила можливості для поширення дезінформації, аж до того, що у 2020 році ми можемо говорити про дві епідемії: одну спричинив біологічний вірус, тоді як причиною другої стала ще заразніша вірусна облуда й брехня. Можливо, ця проблема не була б настільки серйозною у 2020 році,